

УДК 316.61

І.В. ГРАБОВЕЦЬ

СОЦІАЛЬНИЙ ПРОСТІР ЛЮДИНИ В УМОВАХ СУЧАСНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ РЕАЛЬНОСТІ

У статті розглянуто характеристики сучасної соціальної реальності й умови формування особистого соціального простору на основі комунальності та доброякісної агресії.

Ключові слова: соціальне буття, соціальна реальність, особистий соціальний простір.

Сучасний соціальний розвиток розгортається в часі у вигляді тривалих видів людської діяльності, що поєднуються між собою та змінюють один одного. Разом з тим ця діяльність “стиснута” в просторі, де вона представлена відносно стабільними структурами, кристалізована в предметних умовах життя людей, сплетена в їх безпосереднє спілкування. Соціальний розвиток відбувається і в просторі, і в часі, але координати, що визначають поєднання та зміну соціальних подій, на сучасному етапі залежать від руху сукупної діяльності та життя людей. Змінюються зміст і інтенсивність людської діяльності, модифікується просторово-часовий вимір, за допомогою якого окреслюються й розуміються певні соціальні події. Урахування цієї обставини, звісно, не розв’язує питання щодо залежності соціальної реальності від космічних та земних природних ритмів, але змушує шукати й виявляти особистісну складову соціального простору, яка на сучасному етапі розвитку суспільства через зміну масштабів діяльності людини вже не існує за межами соціальної реальності, а активно бере участь у її відтворенні та оновленні.

Метою статті є аналіз якісних характеристик сучасної соціальної реальності та визначення особливостей соціального простору людини в умовах постіндустріалізму.

Науковці всього світу вже понад півстоліття стверджують, що відбувся перехід від індустріального до інформаційного (постіндустріального) суспільства. Філософи та соціологи (Д. Бел, Дж. Бенінгер, Ж. Елюль, Д. Лайон, Й. Масуда, Л. Мемфорд, М. Мойсеев, Т. Стоуньєр, В. Стюпін, Е. Тофлер та ін.) активно досліджують розвиток техногенних суспільств, зміни соціального буття (П. Бурдье, Е. Левінас, А. Лой, Е. Ласло та ін.), екологічні загрози (Е. Левінас, К. Маєр-Абіх, Е. Фермеєрс), що характеризують сучасну соціальну реальність. Щодня людство не лише спостерігає за виникненням нового типу цивілізації, а й творить його самостійно. Угорсько-італійський дослідник Е. Ласло називає сучасну епоху епохою біфуркації, в якій попередня траєкторія втрачає

сталість, різко зростає небезпека глобальних катастроф, і потрібно обирати новий шлях розвитку [1].

Необхідно підкреслити, що соціальність простору та часу можна зрозуміти лише на рівні людської особистості. Не у зв'язку простору-часу з функціонуванням великих соціальних систем, а у формах зв'язку між індивідами соціальна реальність розкриває свою сутність, у принципі індивідуалізації людини – суб'єкта суспільного життя та історії.

Спробуємо пояснити свою позицію.

Класична наука розуміє соціальне буття як соціальну систему, в основі якої лежить спосіб виробництва матеріальних благ. У межах цієї системи формуються й функціонують різні спільноти та групи, великі й малі, відносини яких і становлять власне соціальну структуру [2]. Ми ж погоджуємося з В.Я. Кемеровим, який робить акцент на сповненому діями й подіями людського життя соціальному часі-просторі [3]. І тут необхідно звернути увагу на нефізичний характер особистого соціального простору людини. Нефізичний – тому що він створюється соціальними формами відновлення людських сил та поєднання людських видів діяльності. Тілесні, речові, просторові форми, природно, беруть участь у русі людських дій та сил, але вони рухаються, насамперед, як “провідники” створюваних соціальних якостей людини [3].

Люди можуть вимірювати та вимірюють своє життя годинами або метрами, але це нефізичні години й метри, оскільки вони характеризують не природні якості речей і дій, а визначають людські сили, якими ці речі та дії насичені, визначають можливості, що можуть бути приєднані до людських сил. Такі форми – це форми реальності, стандарти різноманітних актів людської поведінки. Вони, по суті, виражають час діяльності людей і при цьому відокремлені від конкретних людських речей та вчинків.

У розгортанні соціальної реальності історично на перший план виступали то одні, то інші аспекти просторово-часового засвоєння та уявлення про світ людиною. Історія культури свідчить про те, що увага до просторових визначень, а згодом – до часових, надання переваг тим чи іншим лініям виміру соціальної реальності змінювалося від епохи до епохи [4], а це означало модифікацію картини світу, еволюцію світогляду людей, зміни в їх практичних установах.

Уже із середини ХІХ ст. з'являються стимули для переосмислення категорій простору й часу. У цей період починається вивчення абстрактного та конкретного часу соціальної реальності, утворення єдиного соціального простору, виникає проблематика досліджень біологічного часу. У ХХ ст. теорія відносності пов'язала в єдине ціле рух, простір та час як форми буття конкретних природних і соціальних систем.

Із цього часу відбувається якісний аналіз складних систем, що дав змогу поєднати простір і час з їх організацією, з особливими відносинами між їх елементами, взаємозумовленістю їх функціонування. Інтервали, траєкторії та порожнеча набули конкретного фізичного й соціального змісту. Речі й порожнечі між ними тепер виявилися елементами організації

людської діяльності, особливого перебігу часу життя та спілкування людей [5].

З погляду зазначеної нами проблеми співвідношення соціальної реальності та особистого соціального простору в механізмі історичної взаємодії є принаймні дві особливості реального становища індивіда в сучасних реаліях капіталістичного суспільства: матеріальна основа історичного розвитку (перетворення реального життя в матеріальне) та перетворення духовного життя у масове (у сфері мистецтва, науки, культури, політики, суспільної думки в цілому). Обидві реалії призвели до втрати людиною індивідуальної причетності до створення історичного світу навколо себе. Звідси – існування в суспільстві категорії людей, поведінка яких у політиці та ідеології є складним результатом зрощення в їх осмисленні різних тенденцій: усвідомлення відчуження людини, розчарування в існуючих формах життя й ідеології, політичних партіях та організаціях, неприйняття зовнішньої критики й одночасно нерозуміння фактичних відносин соціальної реальності, відбиттям їх у чисто емоційних уявленнях, містифікаціях реальної побудови суспільного буття, гіпертрофованого сприйняття рушійних сил суспільно-історичного прогресу.

У свідомості одних і тих самих людей – різних за своєю соціальною належністю – стикаються ці дві суперечливі тенденції, що несуть із собою і соціальний протест індивіда, пошуки соціальної істини, і здатність бути жертвою та знаряддям соціальної демагогії. Особистості при цьому виступають як персоніфікатори певних масових соціальних явищ і процесів. Таке твердження актуальне до того часу, поки суспільство аналізується як цілісна система. Але можливий й інший погляд на розвиток проблеми. Наприклад, екзистенціалісти стверджують, що розвиток капіталізму, а саме товарно-грошових відносин, призводить до деградації особистості, знецінення відносин між людьми, робить людей нездатними на безпосередні щирі почуття (наприклад, щиросердне кохання), нівелює індивідів [6]. Що ж тоді означає в цьому випадку існування в тих же соціальних умовах індивідів, здатних на всю повноту людських відчуттів (щире любов, шляхетність, безкорисливість тощо), на дійсно творчу працю, здатних бути особистістю, цільною й чітко визначеною індивідуальністю? Які існують механізми впливу на індивідуальний соціальний простір особистості з погляду співвідношення “об’єктивності” та “суб’єктивності”, а не в сенсі індивідуальної випадковості чи просто наявності в суспільстві формальних матеріальних можливостей особистісного розвитку (доступ до освіти, певна матеріальна забезпеченість, свобода діяльності тощо)? Ж.-П. Сартр свого часу зазначав, що “марксизм може визначити, що Поль Валері – дрібний буржуа, але він не може встановити, чому не кожний дрібний буржуа є Полем Валері” [6].

Соціальний простір здатний не лише детермінувати, а й суттєво трансформувати людину, визначаючи її способи існування та долю. Також

індивідуальний соціальний простір може бути більше, ніж просто джерелом формування різних способів соціальної реальності.

Коли людина народжується, то момент її народження є початком її особистого часу. Завдяки механізмам культури, виховання, освіти, людина навчається одразу рефлексивно співвідносити тимчасове з вічним, а іманентне – з трансцендентним. У дитини її іманентне з трансцендентним із самого початку зливаються в одне ціле, а протягом життя постійно розділяється, відрізняється й розширюється в собі самому. І чим більшою виявиться дистанція між іманентним та трансцендентним, тим багатшим буде вибір можливостей соціального буття (реальності), відкритий перед людиною.

Місце особистості в соціальній реальності визначається великою кількістю чинників та обставин, у тому числі інтересами, ціннісними орієнтаціями, помислами, потребами, закономірностями, випадковостями. І хоча соціальність суб'єкта типова, механізм соціалізації є унікальним для кожної особистості, оскільки він зумовлюється її чуттєво-духовним світом.

Недоліки в розвитку дитини часто пов'язані з відсутністю в неї навичок включення в найпростіші ритми відносин з людьми. Відсутність сімейного виховання в ранньому дитинстві – це насамперед “пропуск” дитиною найінтимніших, найважливіших зв'язків, які завдяки матері та близьким могли природно поступово залучити дитину до складніших соціальних дій. Контакти дитини з близькими, що постійно повторюються й змінюються, створюють таку тривалість дій та уявлень, у якій постійно проявляються нові предмети, що набувають усвідомлення й сенсу в спільних діях дитини та дорослого. Просторові форми оточення не лише втілюють певну організацію людської діяльності, а й виступають якісними характеристиками часу людини, його змістовного наповнення та інтервалів.

Отже, соціальна реальність для дитини розкривається як простір людської діяльності, як простір спілкування, комунікації. Речі, їх форми, упорядкованість, розташування – усе це існує у свідомості дитини через її взаємодію з оточенням, через конкретні людські смисли речей. Дослідивши, засвоївши ці прості смисли, дитина отримує можливість проникнути в глибинні сутності речей, виявити інші порядки їх співвідношення, взаємодії, використання, переосмислити порядок як дещо відокремлене від речей. Розгортання сил і здібностей індивіда, що тільки формується, на цій основі відкриває йому шлях до пізнання багатомірних відносин соціальної реальності.

Отже, нормальна дитина із самого початку свого особистісного розвитку виявляється залученою до метафізичного засвоєння соціальної реальності. Вступаючи в суто фізичні контакти з речами, дитина змушена засвоювати людські способи взаємодії з ними. Як наслідок, у подальшому своєму розвитку дитина опиниться перед проблемою багатомірного трактування соціальної реальності.

У соціальному просторі будь-якої людини можна спостерігати достатньо типове співвідношення індивідуального “Я” та соціального “Ми”. Особистість, яка входить до соціальної реальності, прагне зберегти свою унікальність, автономність, свободу, а визначивши межі свого власного соціального простору, прагне розширити їх, що приводить до ускладнення соціальної реальності, зростання соціальної напруженості. Існуючи у своєму життєво-просторовому світі, особистість використовує інтелектуальний, чуттєвий та інші ресурси соціальної реальності для власного саморозвитку й самовдосконалення.

Таким чином, ми можемо говорити про комунальність соціальної реальності, яка характеризується формальним, вимушеним колективізмом співіснування індивідів, у якому достатньо жорстко простежується рольова та статусна субординація. Феномен комунальності соціального буття вперше був досліджений російським філософом О.О. Зинов'євим. На його думку, “сутність комунальності полягає у боротьбі людей за існування та за покращення своїх позицій у соціальній сфері, яка сприймається ними як щось дане від природи, стороннє та вороже до них...” [7].

Феномен комунальності дає змогу зробити висновок про те, що особистий соціальний простір людини є багатограним та діалектичним. Схильність до агресії в людини співіснує зі співчуттям і співучастю. Особистість виявляється пластичною за своєю соціальною суттю. В її інтелектуально-чуттєвому потенціалі містяться відповіді і на виклики агресивності, і на повагу, любов, співчуття.

Сучасний світ сприймається більшістю людей як агресивна соціальна реальність, деструктивна для особистості. І тут треба розмежувати поняття “агресивність соціальної реальності” та “агресія”. Як зазначав Е. Фромм, “багатозначність слова “агресія” приводить до великої плутанини у літературі. Воно використовується і щодо людини, яка захищається від нападу, і щодо бандита, який вбиває свою жертву заради грошей, і щодо садиста, який знущається зі свого полоненого. Плутанина ще більше посилюється, оскільки цим поняттям користуються для характеристики сексуальної поведінки чоловічої половини роду людського, для наполегливої поведінки альпініста, торговця, навіть селянина, який завзято працює на своєму полі” [8]. Психолог розводить поняття “агресивність” і “деструктивність”. Використовуючи поняття “агресія” щодо поведінки, пов'язаної з реакцією на загрозу, Е. Фромм прийшов до поняття доброякісної агресії – агресії як відповіді на виклик. А специфічну людську пристрасть до панування над іншими живими істотами й прагнення руйнувати (злаякісна агресія) він виокремив у іншу групу, назвавши “деструктивність”, “жорстокість” [8].

Тому, говорячи про соціальну агресію, ми маємо на увазі реакції людини на зовнішні загрози, оскільки сучасна соціальна реальність існує у вигляді раціонально-егоїстичної колективності, представлена як спільність особистих соціальних просторів, консолідуєчим принципом яких у більшості випадків виступає утилітарний інтерес. Прикладом таких

раціонально-егоїстичних колективностей можуть виступати економічні, політичні, громадські та інші спілки, партії, об'єднання. Така соціальна реальність схожа на надбудови різноманітних форм, усередині яких людина відчуває свою самотність і непотрібність. Саме це змушує особистість захищатись від соціальної метушні, вдаючись до доброякісної агресії. Для такого протистояння люди схильні об'єднуватися в мікросоціальні реальності – це соціальний простір невеликої кількості особистостей, які контактують між собою (родина, шлюб, групи за інтересами тощо). Такі об'єднання дають людині відчуття єдності, гармонії, що сприяє цілісній самореалізації особистості, гуманізації соціальних відносин.

Отже, соціальний простір формується людиною самотійно, хоча й під впливом тієї соціальної реальності, яка її оточує (відносини в групі, колективі, суспільстві в цілому); не викликає сумніву залежність прагнень індивіда в суспільстві від його розуміння моральних, духовних смислів речей та власної індивідуальної життєдіяльності. Саме тому можна стверджувати, що особистість сама несе відповідальність за саму себе й своє оточення, оскільки вона постійно формується в процесі засвоєння об'єктивної соціальної реальності, а соціальний простір особистості – це не просто відображення соціальної реальності, а активна її персоніфікація, що розвивається на засадах комунальності та доброякісної агресії.

Список використаної літератури

1. Ласло Э. Век бифуркации: постижение изменяющегося мира / Э. Ласло // Путь – 1995. – № 1. – С. 3–129.
2. Буслинський В.А. Основи філософських знань : підручник / В.А. Буслинський, П.І. Скрипка. – 3-тє вид., стер. – Л. : Новий Світ-2000, 2008. – 352 с. – (Вища освіта в Україні).
3. Кемеров В.Е. Социальная философия : учебник для вузов / В.Е. Кемеров. – 4-е изд., испр. – М. : Академический Проект, 2004.
4. Культурологія: українська та зарубіжна культура : навч. посіб. / М.М. Закович, І.А. Зязюн, О.М. Семашко та ін. ; за ред. М.М. Зяковича. – К. : Знання, 2004. – 567 с. – (Вища освіта ХХІ століття).
5. Аксенов Г.П. От абсолютного времени и пространства И. Ньютона к биологическому времени-пространству В.И. Вернадского [Электронный ресурс] : доклад в рамках семинара “Изучение феномена времени”. МГУ. 14 ноября 2000 г. – Режим доступа: http://elib.org.ua/philosophy/ua_show_archives.php?subaction=showfull&id=1108110997.
6. Сартр Ж.-П. Экзистенциализм – это гуманизм [Электронный ресурс] / Ж.-П. Сартр. – Режим доступа: <http://knigosite.ru/library/read/45784>.
7. Зиновьев А.А. Коммунизм как реальность [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/zinov/02.php.
8. Фромм Э.З. Анатомия человеческой деструктивности / Э.З. Фромм ; пер. П.С. Гуревич. – М. : АСТ, Хранитель, Мидгард, 2007. – 624 с. – (Золотой фонд мировой классики. Философия. Психология. История).

Грабовець І.В. Соціальне простір людини в умовах сучасної соціальної реальності

В статті розглядаються характеристики сучасної соціальної реальності та умови формування особистого соціального простору на основі комунальності та доброякісної агресії.

Ключевые слова: *социальное бытие, социальная реальность, личное социальное пространство.*

Hrabovets I. Person's social space in the conditions of modern social reality

In the article the author examines the characteristics of contemporary social reality and condition of formation, constructing the personal social space on the basis of communality and high-quality aggression.

Key words: *social existence, social reality, personal social space.*